

ОРНИТОЛОГІЧНИЙ КОД У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ)

Мішеніна Т. М. Орнітологічний код у сучасній українській мові (на прикладі літератури рідного краю).

У публікації встановлено основні типи семантичних відношень в аналізованій лексико-семантичній групі за даними лексикографічних джерел; досліджено національно-мовну специфіку слів-відповідників за внутрішньою формою; досліджено специфіку в розвитку переносних значень назв птахів в українській мові на прикладі художнього мовлення письменника рідного краю.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз, орнітонім, орнітологічний код, художнє мовлення, мовна картина світу, етнокультура.

Мишеніна Т. М. Орнитологический код в современном украинском языке (на примере литературы родного края).

В публикации определены основные типы семантических отношений в анализируемой лексико-семантической группе по данным лексикографических источников; исследована национально-семантическая специфика слов-идентификаторов в соответствии с внутренней формой; исследована специфика в развитии переносных значений названий птиц в украинском языке на примере художественной речи писателя родного края.

Ключевые слова: лингвокультурологический анализ, орнитоним, орнитологический код, художественная речь, языковая картина мира, этнокультура.

Mishenina T. M. Ornithological code in the contemporary Ukrainian language (on the example of the local literature).

The article defines the main types of semantic relations in the analyzed lexical-semantic group according to lexico-graphic sources; analyzes national-semantic specificity of identifiers in accordance with the inner form; examines specificity in development of indirect meanings for birds names in Ukrainian language on the example of author's literary speech of the native country.

Key words: lingvoculturological analysis, ornithonim, ornithological code, literary speech, lingual picture of the world, ethnic culture.

Мова, відображаючи світ, відтворює зміст усіх галузей індивідуального й суспільного життя. Закладені в мові теоретичні, практичні й культурні знання, національна специфіка уявлень про світ носіїв мови та їх своєрідність реконструюються з допомогою семантичного, концептуального та лінгвокультурологічного аналізу, що уможливорює з'ясування особливостей етносвітосприйняття через призму мовної картини світу.

Питання мовної картини світу розглядалося багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями: Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Г. Брутян, Л. Вайсгербер, А. Вежбицька, О. Голубовська, В. Жайворонок, В. Калашник, Ю. Караулов, І. Левонтіна, В. Маслова, Н. Сукаленко, Ю. Степанов, І. Штерн; аналізу концептів присвячені праці С. Воркачова, В. Дем'янкова, В. Карасика, В. Колесова, М. Красавського, Д. Лихачова, В. Маслова, М. Піменової, З. Попової, А. Приходька, Ю. Степанова, І. Стерніна, В. Теля; особливості реалізації концепту «птахи» (як одного з культурно маркованих для українського етносу фрагментів картини світу) у мові розглядали Г. Богущкий, В. Бойко, Й. Дзендзелівський, Л. Дробаха, І. Казимир, М. Никончук.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням поняття орнітонімного коду, що є перспективним напрямом задля подальших лінгвістичних досліджень, оскільки особливості художнього відтворення орнітонімного коду, використані мовностилістичні засоби дозволяють виявити найприкметніші характеристики ідіостилу письменника та специфіку його світосприйняття в корелятивному співвідношенні з етнічною картиною світу.

Вивчення метафоричних значень із властивими їм ідіоматичністю, стилістичними конотаціями характеризує національну самотність мовного колективу, детерміновану умовами життя етносу та його історичним буттям [1; 2]. Аналіз спільного й відмінного в семантичній структурі допомагає простежити психолінгвістичні механізми мовно-кодової переорієнтації, що має значення для науково обґрунтованої моделі орнітонімного коду та збагачує знання про національно-культурну специфіку мовної картини світу, розкриває особливості виникнення й вживання досліджуваних назв птахів в українській мові.

Комплексний лінгвокультурологічний аналіз семантики назв птахів в українській мові уможливорює виявлення своєрідних, не досліджені донині, відтінки сприйняття того чи того денотату в контексті української культури.

Метою дослідження є здійснення системного лінгвокультурологічного аналізу орнітологічного коду і виявлення особливостей мовної його реалізації як складника етнічної моделі світу в літературі рідного краю (на прикладі творчого доробку письменника Дніпропетровщини Григорія Ліщеньюка). За результатами спостереження над мовним матеріалом виявлено 312 мовних одиниць на позначення назв птахів у творчості Григорія Ліщеньюка.

Птах у тлумачному словнику розуміється як «хребтна тварина, яка має тіло, вкрите пір'ям, дзьоб і замість передніх кінцівок – крила» [5, с. 1186].

У контексті української етнокультури вважається, що *птахи* створили світ; вони є вісниками весни, яку відкривають ключами; мають у собі надприродні сили, приносячи радість буття [6, с. 488].

Автохтонність у змалюванні довкілля у творчому доробку Григорія Ліщеньюка позначена увагою до орнітонімного ряду: художнє мовлення поета рідного краю – Дніпропетровщини – дозволяє відтворити об'єктивну орнітонімну картину лісостепу (*вивільга* / *жовтоброуха* (*Oriolus oriolus*); *гусак* (*Anser anser*); *жайворонок* (*Alauda arvensis*); *зозуля* / *зигзиця* (*Cuculus canorus*); *крук* / *ворон* (*Corvus corax*; *Corvus cornix*); *лебідь-шипун* (*Cygnus olor*); *лелека* (*Ciconia ciconia*); *перепел* (*Coturnix coturnix*); *пугач* (*Bubo bubo*); *сич* (*Aegolius funereus*); *сова* (*Strix uralensis*); *сокіл* (*Falco biarmicus*); *соловей* (*Luscinia megarhynchos*); *стриж* / *берегівка*, *серпокрил*, *серпокрилець* (*Riparia riparia*); *чайка* / *кавка-галка*, *мева*, *кигитка*, *рибалка* (*Vanellus vanellus*); *чапля* (*Ardea cinerea*).

За нашим спостереженням, орнітоніми *сова* – хижий нічний птах з великою круглою головою, великими очами й коротким гачкуватим дзьобом; провісник біди, небезпеки [6, с. 559]; *сич* – хижий нічний птах бурого кольору родини совиних; зловісна птиця; віщує лихо, смерть [6, с. 540] – у поетичному доробку Григорія Ліщеньюка реалізують додаткові значення:

– спектральної інтерпретації світосприйняття: *Ах, ця ніч морозна і ясна / Сипле зорі в снігові сувої. Навіть сови в кольорових снах / Білизни не бачили такої* (ВК с. 4) – пор.: *Сові сонце очі коле*;

– додаткової конотації складного поняття «мудрість» у значеннях «передбачуваність, розуміння внутрішнього світу людини», «розуміння інших світів»: *Морозна ніч в снігу по боки, / Блука біля моїх вікон. / Й стара сова в дуплі глибокій / Від мене заховала сон* (7, с. 12); *Тим снам уже ніхто не знає ліку, / хіба що сич, який дрімає в корні* (7, с. 93); *Вчиться сич по зорях ворожить, / Покотився місяць у замети* (8, с. 112);

– додаткової конотації, пов'язаної з манерою вигуку птаха // *порівн.: кричати пугачем / сичем* [5, с. 1322]: **Кричать** сполохані **сичі** / У прохолодну просинь. / Візьму та й нині уночі / Покличу в гості осінь (7, с. 23).

Сприйняття орнітонімів **жайворонок** – польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних // у *порівн.: співати як жайворонок* [8, с. 362]; **соловей** – маленький перелітний корисний птах родини горобиних, з сірим оперенням, самець якого чудово співає, особливо в період гніздування [8, с. 1354] – актуалізує конотацію, що конститується на звуковій ознаці: *У веснянок очі проліскові... / Скоро жайвір височінь розбудить, / Співом засіваючи поля* (7, с. 61); *А навесні, як жайвір заспіва, / Й земля всміхнеться сонячними днями, / Посію я сумні свої слова – Нехай вони зйдуть колись піснями* (8, с. 90).

Звукова орнаментика дає змогу говорити про:

– звукову ознаку, що має культурну маркованість у семантичній структурі звуконайменувань: глибинний рівень становлять ознаки, що виражають узагальнені смисли «гуж» – «сукупність багатьох звуків різної частоти й сили» [5, с. 265]; «крик» – «сильний різкий звук голосу» [5, с. 586]: *Ці ягоди горобини / Гірки-гірки. / Скажи, з чиєї це вини / Вони такі? Чи через те вони гірчать, / Що мерзнуть дні? / Що дикі гуси вже кричать / У вишині?* (7, с. 5); *Сірі тіні загойдалися на плесі. / Щось кричали дикі гуси в піднебесі, / За собою, певно, кликали в політ* (7, с. 103);

– загальну ознаку: *Покинуте гніздо в безлистім гіллі, / Листок опалий в ньому задрімав. / У небі дикі гуси, гилля-гилля, / Напевне, скоро буде вже зима* (7, с. 22) – звуконаслідування.

Дослідження мовної естетики Григорія Ліщенко виявляє лексико-семантичну специфіку вживання образів *птахів* як репрезентантів художнього моделювання світу. Так, семантичне наповнення словообразів *птахи / вівільха, зозуля, гуси, журавель, сич, соловей* характеризується емоційним забарвленням, що формується конотативними значеннями лексем:

1) *співати* – видавати голосом музичні звуки; щебетати, свистіти і т. ін. [5, с. 1366]; *дзвеніти* – звучати дзвінко [5, с. 292]; *закувати / кувати* – видавати звуки «куку» (про зозулю) [5, с. 594]; *кричати* – видавати крик; волати, галасувати, репетувати // видавати пронизливі звуки (про тварин, птахів) [5, с. 588]; *телготіти* – звук, подібний до телготіння [5, с. 269]; *ридати* – голосно плакати, схлипуючи й захлинаючись сльозами. // перен. Видавати, утворювати звуки, подібні до ридання [5, с. 1220]: *Колісь вербі вітер грав на струнах, / Співала вівільха пісні* (ВК с. 49); *Не плач, дитино, сльози по краплині / Не затуманюй тугою і болем. / Блукає*

*теплий вітер понад полем, / Співає соловейко на калині (ВК с. 97); Сміялось і раділо все навколо. / Дзвеніли скрізь пташині голоси, / Дзвеніли пелюстки, дощами вміти, / Дзвеніли краплі срібної роси / І дзвін той розливався у блакиті (ВК с. 116); Закувала на калині зозуленька сива ... (В, с. 13); Бродять всю ніч пілігримами / Сиві тумани в степах. / Десь у безмежному просторі / Чути, як гуси кричать (ВК с. 85); Тривожно як **гелгочуть** в небі гуси, / І десь, аж там, ковтає їх імла (ВК с. 184); Місяць рогом хмарину лоскоче, / На морозі виблискує сніг. / І **ридають сичі** цілі ночі / Над розгоном безкраїх доріг (ВК с. 119);*

2) *вереск* – Пронизливий різкий крик, виск [8, с. 121]; *крик* – Сильний, різкий звук голосу; зойк // Про різкі звуки птахів [8, с. 586]; *спів* – дія за значенням *співати* // Звуки, утворювані цією дією [8, с. 1366]; *щебет* – спів деяких птахів (ластівок, солов'їв, жайворонків, щиглів) [8, с. 1637]; **Птахів тривожні верески**, / Скоро летіти в даль (7, с. 15); *Навколо тільки жовта порожнеча. / Ні щебету пташок, ні теплих злив, / Лиш днів промоклих сіра анемічність (7, с. 9); Короткий день... / Забрюханий в калюжі до колін / Стоїть і слуха **крики журавлині**. / В піщане дно видзвонює вода, / Скупавши хмари в заводях широких... (7, с. 203); В саду безлистім порожньо і голо. / Тут нині замість **співу пташини** / На саксофоні вітер грає соло (7, с. 204).*

Ієрархізація семантичних акустичних ознак, відтворених у художній тканині Григорія Ліщенюка, конститується на принципі розмежування власне звуку і звуку певної якості, звуку, диференційованого за певними критеріями:

– якісні ознаки: *інтенсивність (крик, свист), висота (високий / низький звук), тембр / характер звуку (переливчастий, різкий, гармонійний, пронизливий, монотонний / різномірний, розкотистий, протяжний – вереск, дзвін, рик, музика, свист, рев, луна, гелгіт);*

– кількісні ознаки: *тривалість, моно- / поліфонія (свист / шум).*

Вербальні образи птахів, які традиційно символізують негативну емоційну забарвленість – *ворони*, уживаються переважно як збірні поняття, а поєднання з дієслівною семантикою посилює виразність негативних образних відтінків: *крохати* – синонім до *крякати* – *віщувати, накликати нещастя, невдачу* [5, с. 590], *кружляти* – має нейтральне значення руху навколо кого-, чого-небудь, описуючи кола [5, с. 591], що переосмислюється унаслідок метафоричного поєднання з кольороназвою і створює психологічне відчуття трагізму та безвиході: *Вже поля поорані, / Сумно навсібіч. / І кружляють ворони / Чорні, наче ніч (7, с. 16); Зимовий день розкльовують і крохають ворони, / скриплять на вітрі їхні голови (8, с. 41).*

Зауважимо, що тип співвідношення, за яким протиставляються

лексико-семантичний варіант з відтінками і без відтінків значень у художньому мовленні, в ідеальному вигляді повинен містити семеми, які відрізняються специфічними відтінками, тобто такими, які в іншому контексті не поєднуються співвідносним значенням і виражають своєрідні відтінки семантичного сприйняття того чи того денотата в певній мовній культурі чи відносять семему до інших денотатів. Отже, культурно відтінки надають можливість простежити особливості національного сприйняття певного денотата і тим самим привертають особливий інтерес.

Культурно позначене розуміння «долі» співвідноситься із її «куванням зозулею» у сприйнятті українського народу: *Кують зозулі цілу днину / Коней стриножених в степах... / Зозуленько, за сто червінців / Ти і мені коня підкуй* (8, с. 80); *Зозуля роки роздає / Усім, хто тільки хоче. / Ще зранку самого кує / Й куватиме до ночі* (8, с. 61); *Накуй, зозуленько, й мені / На щастя і на втіху. / Нехай мої всміхнуться дні / Дитячим щирим сміхом* (8, с. 61).

Коментуючи наведені текстові фрагменти, наголошуємо на культурній специфіці сприйняття аналізованого орнітологічного образу: зозуля віщує пробудження природи, отже, весну, оскільки давні українці вірили, що в неї оселяється весняне божество; віщує годину (пор.: *Зозуля кує – буде добра година*); будучи віщим птахом, пророкує людині кількість літ життя, долю.

Художнє мовлення Григорія Ліщенко відтворює картину органічного співвідношення час – птах: *Клюють зозулі вересневі зорі, / І пахне осінь яблуком в саду* (8, с. 27). Така позиція інтерпретації художнього образу зозулі стягує під один знаменник розуміння часових координат у світосприйнятті українців: традиційно вартовим «правильного» космічного часу, а не хаотичного часу, є півень; півень «піє» час, визначаючи межі нічного часу і часу пори року [9, с. 223]. Окрім того, зозуля традиційно кує лише навесні, від Благовіщення (7 квітня) до Івана (6 липня). Наведений фрагмент дає змогу говорити про розширення семантичної структури орнітонімного символу «зозуля» в сучасній регіональній художній літературі.

Констатуємо традицію у сприйнятті зозулі як уособлення матері-страдниці: *Закувала на калині зозуленька сива ... / Виряджала стара мати у дорогу сина* (8, с. 13) – мати-доля.

Особливістю ідіостилю Григорія Ліщенко є фоновий сегмент звуку; фонові звукові сегменти мають інформаційно-культурологічний характер, не завжди безпосередньо пов'язані з художнім текстом, водночас без них його глибинне розуміння неможливе. Орнітологічне

відтворення художньої реальності позначене перевагою дієслів (з прямим і переносним значенням) на позначення дії, яка супроводжується певними характерними звуками: *Синій серпень, імла золотава, / Перепілка біжить по стерні* (ВК с. 54); *Ген перепілка біжить, / Літо на крилах несе. / Серпню лишилося жить / Хвильку єдину і все* (7, с. 109); ... *Земля піщана, недорідна, / Та я люблю її таку. / Люблю за широчінь полів, / За прадідівські могили, / За степ, де сокіл бистрокрилий / Пантрує жертву в ковилі* (7, с. 60); *Стрижуть стрижі блакитну рань* (8, с. 43).

Уведення в контекст лексеми *крила* дозволяє вибудовувати орнітологічну картину на основі (окрім фонових звукових) таких семем, як «висота», «протяжність», «локативне поширення (звукова луна)», «легкість», «всеохопність», «доленосність», «темпоральна архітектоніка / світовий час»: *Вітрисько у ярюзі трубить, / Весь перемерзлий до кісток. / І птах, не відлетівши досі, / Вологий морок рве крильми* (7, с. 53); *Як же мені тепер жаль, / Літа, що вмерло давно. / Крилами дикі птахи / Вихлюпали його сни* (7, с. 105); *Дзвенять в повітрі їхні крила. / Вже осені давно пора / Напнути на вітрах вітрила* (8, с. 43); *Осені моєї очі сині / Вихлюпали крилами птахи* (7, с. 110); *Мокрий морок рвуть крила гусні, / На самому краєчку села* (7, с. 117).

Додатковий фоновий звуковий ефект поліфонії досягається шляхом використання іменників на позначення сукупності (*вервечки, клин, ключ, ланцюжок, табун, юрба*): *Густий туман гірчить, немов полин. / Пташиний ключ до вирій летить, / Покинувши свої обжиті хати* (7, с. 96); *І відлітає сірий ключ птахів* (7, с. 10); *Ключ журавлиний лине, / Губиться десь в імлі* (7, с. 10); *До чужого, забутого краю / Потяглись журавлині ключі* (7, с. 69); *І попливли журавликів ключі, / Мов човники у незнайому пристань* (7, с. 79); *Десь високо щемить знайомий звук, / То ключ птахів у вирій поспішає* (7, с. 184) – струнка побудова; ритмічний розголос; *Ген, погід хмари ланцюжки лелечі* (7, с. 9) – струнка побудова; поступальний розголос; – *І літа бабиного нить... Вервечки журавлині / На крилах літо понесли* (7, с. 145) – протяжність у побудові; поступальний розголос; – *І перелітних птахів клин / Від холоду втіка* (7, с. 15); *Я трава, я гіркий полин, / Я расту по долині. / Журавлів перелітних клин / Наді мною плив нині* (7, с. 53) – струнка побудова; послідовна звукова переливчастість; – *Сонний став на собі гойдає / Перелітних гусей табун* (7, с. 65); *Ще ночі ронять проходу, / Ховаючи в ярах сніги. / Й табун гусей упав на воду, / Збудивши сонні береги* (7, с. 121) – неструктурована ієрархічність у побудові; звукова поліфонія; – *Десь там, серед сонця і сміху, / Пташок галаслива юрба* (7, с. 75) – неструктурована

ієрархічність у побудові; певна міра какофонії у звуковому тлі.

Художнє мовлення, відтворюючи особливості звучання на рівні орнітологічного коду, реалізує потенції оцінювальної шкали дієслова «кричати»: перебіг часу: *Спиває спраглий вітер цілі дні. / Кричить у небі одинока птиця, / Вона гукає втрачену весну* (7, с. 127); *Завесніли розвихрені висі, / Дикі птиці у небі кричать* (7, с. 132) – радість, розгубленість, печаль; гармонійність архітектоніки світу: *Ранок розбудить сойку, / Крикне вона спросоння. / Відгомін в лісі зойкне, / Стихнувши в клена кроні* (7, с. 135); *Улітку стиглі грози аж гудуть, / Кричать у лісі непосиди-сойки* (7, с. 160).

Своєрідною є інтерпретація неба через асоціативну астронімну модель, пов'язану із специфікою розуміння концепту «небо»: *небо – пристанище птахів: Сіра втома під ноги лягає, / День короткий зовсім догорів. / І нічого тут більше немає, / Окрім неба та птиць угорі* (7, с. 117); *І птах, залітаний у небі, / Торкається до хмар кошлатих. / Йому нічого вже не треба, / Лиш тільки б літо наздогнати* (8, с. 49); *Жайворонком небо / Марить кожну мить. / Я лише для тебе / Буду в світі жити* (8, с. 58). У наведених фрагментах інтерпретуємо небо як вмістище хтонічних сил, які мають за давніми уявленнями українців птахи.

Використання дієслів руху з додатковим значеннєвим відтінком «літання на значні відстані» розгортають поетичну картину сезонного перельоту птахів; оспіваного т. зв. «вирію», який асоціюється з кращим світом: *Малий листок в гніздечку зазимує, / Так солодко і затишно отут. / Йому летіти в ірій не пасує, / Хоч птиці манять в синю висоту* (7, с. 22); *У вирії перелітні птиці лунуть, / Летять, летять знесилені ключі / І губляться у мороці порожнім. / Як часто ми здригаємось вночі, / На їхній крик, прощальний і тривожний* (7, с. 25); *Вже сіна покосили, / Скляли все у копиці. / Загубилися птиці. / Рвуть вітри позолоту, / Гонять хмари здалеку* (7, с. 34); ... *У холодному падолисті / Хмари цідять дощі дрібні, / Засівають поля стернисті. / І крилаті птахи мої / загубилися у тумані* (7, с. 49).

Усталеним є уявлення давніх українців про ірій як «теплий край», «вічну весну», «теплу, вічнозелену й сонячну країну, розташовану далеко за морем», що послідовно відтворюється в поетичних картинах поета із додатковим відтінком закономірності перельоту, прагнення віднайти тепло: *Дрімає день в намисті глоду, / Птахам до вирію пора. / журиливо дивиться у воду / Верба трухлява і стара* (7, с. 49); *Холодна ніч пронизує дощем, / Нитки його шишають хмари наче. / Мої птахи не відлетіли ще, / А за вікном промокла осінь плаче* (7, с. 165); *В холоднім небі птах*

залітаний, / Шляхів до вирію шука. / Болить крило, покрите ранами, / Злетіти в небо сил нема. / А там, за білими туманами, / Скрипить морозами зима (7, с. 86); Птахи у вирій полетіли / Тепла шукати (7, с. 51); Відлітають у вирій лелеки, / Відміряючи небо крильми (8, с. 30); Вологу синь пило повітря, / Птахи летіли за межу (8, с. 107); Фарбують охрою вітри / Крилатих лин барвисті шати / І гонять птахів до пори / В чужі краї тепла шукати (7, с. 87).

Мотив прощання з рідною землею інтерпретується через поняття покидання, що посилює значеннєвий відтінок суму, прагнення повернутися до рідних витоків: *Гнізда кинуті лелечі / Потомились від розлуки (7, с. 17); Вологу тишу в золотавий ліс / Ховають вересневі сині ранки. Покинуте гніздо очеретянки / Над річкою гоїдає верболіз (7, с. 42); Птахом кинуте гніздечко / Змерзне до кісток. / Сад, промоклий весь до нитки, / Біль прощань дотче (7, с. 47).*

Антропоцентричну модель сприйняття світу реалізовано в ряді відлітання (прощання) / повертання: *Знову попід хмарами високо / Нас птахи лишають до весни (8, с. 89); Весна, весна, чому ж така гірка? / Уже птахи вертаються додому... І пам'ять у минуле повертає. / На березі лиш я і самота, / Вона прийшла до мене нині в гості, / Щоб провести розтрачені літа, / Що линуть за водою в синій простір (7, с. 123); Через осінь летять дикі гуси, / Щоб весною вернутись назад (8, с. 48).*

Сприйняття людиною себе як іманентного складника всесвіту уможливило ототожнення процесу розставання з рідним краєм; віднайдення благодатного краю (у такому контексті, за нашим спостереженням, реалізовано значення раю як «блаженної сторони, вічного світла, Дерева життя» [6, с. 87]): *Відлітають птахи в далечінь голубу, невідому, / Над полями бринить їхня пісня – тремтлива й сумна. / За птахами і ми відлітаєм від отчого дому / І не знає ніхто, і не віда, чия в тім вина (7, с. 72); Чомусь на тебе боляче дивитись, / На сивий біль сумних твоїх полів. / Я б так хотів з вітрами нині злитись, / Щоб наздогнати сірих журавлів. / Вернути пташину у літо знову, / В зелені крони ясенів і лип (7, с. 191); За птахами у вирій полину. / Скину тугу з душі, / Жовтим листям віршів / замету за собою стежину (7, с. 222).*

Асоціативно-термінальний значеннєвий складник значеннєвої структури орнітонімів представлений антропонімічними знаками, оскільки за принципом антропометричності людина описує будь-яке явище знаками власного коду, що відповідають якостям людини. Дії птахів позначені лексикою антропного коду мови: дієсловами психоемоційного стану, мовної, мисленнєвої діяльності, поведінки;

назвами осіб, зокрема, й антропонімами, прикметниками якостей людської вдачі, позначеннями соматизмів людини тощо: *Вип'є пташина мала / Очі небес голубі. / Й літ перетлілих зола / Ляже на скроні тобі* (7, с. 109); *Сіренький птах, що тут з дитинства жив / У чагарях, поміж дерев крилатих, / Не захотів зі мною зимувати, / Напевно, з кимось іншим подружив* (7, с. 115); *Плачуть за літом журавлики / Сивої хмари слізьми* (7, с. 213); *І високо над світом, / Навіваючи сни, / Плачуть птахи за літом / У поділ тишини* (8, с. 61); *П'є вечір перегірклий сум, / Настояний на сині неба, / І важко падає в росу / Знесилений, самотній лебідь* (8, с. 81); *Втікає день, і помирає птаха / Спокійно й мудро, наче той Сократ* (8, с. 95); *Дзвенять в мені оті осінні дзвони, / Живе в мені печальна та краса, / Як дерево на землю листя ронить / Як дощами плачуть небеса. / І як птахи прощаються із нами* (7, с. 161).

Надання птахам прадавньої сили відмикати ключем весну, а також дарування душ дітей (*бусол, лелека чи гуси*) в авторській інтерпретації поглиблюється на рівні «вісника долі»: *Ой, летіли лебеді понад полем. / Загубили лебеді чиюсь долю. / Впала бідна доленька на покоси, / Повернутись лебедів вона просить* (8, с. 26).

Лінгвокультурологічне розуміння вирію як самовідновлення реалізовано на рівні зміни пір року: *Сумувала осінь, сумувала, / Цілу ніч від холоду тремтіла, / А на ранок сивим птахом стала / І в далекий вирій відлетіла* (8, с. 32).

Перенесення властивостей, ознак предметів, явищ, аспектів буття здійснюється насамперед за принципом уподібнення істотам; спостерігаємо «оживленням» неживого. Тропеїчні контексти становлять метафори, побудовані на ґрунті перенесення ознак із неживого на неживе (міжречове / позаперсонне означення). Функціонування лексичних одиниць у складі тропейчних конструкцій сприяє активізації словесної здатності до смислових перетворень. Порушення семантичної відповідності між словами виявляють метафоричні контексти. Семантичне ядро метафори формується на основі відношень між метафоризованим компонентом і словом-метафоризатором. Так, дієслова у складі тропів називають специфічні дії та стани, що характеризують істот, також задля реалізації своїх прямих значень. Натомість контекстуальна співвіднесеність аналізованих дієслівних компонентів зі словами на позначення природних явищ (*вітер, осінь, літо*), фітонімів (*дерева / листок*), людини засвідчує переосмислення первинних значень дієслів і збагачення семантичної структури іменників додатковими смисловими компонентами: *Вмирало літо, / Мов птах зелений* (7, с. 74); *Сльотава осінь помирає, / Немов невідлетілий птах* (7, с. 77); *Сумувала*

осінь, сумувала, / Цілу ніч від холоду тремтіла, / А на ранок сивим птахом стала / І в далекий вирій відлетіла (8, с. 32); *В саду безлистім порожньо і голо. / Тут нині замість співу пташини / На саксофоні вітер грає соло* (7, с. 204); *Малий листок в гніздечку зазимусь, / Так солодко і затишно отут. / Йому летіти в ірії не пасусь, / Хоч птиці манять в синю висоту* (7, с. 22); *Дерева – стокрилі птахи / Летять і летять понад хати. / І кидають тінь на дахи / Їх крила зелені, лапатаі ... Весною торкалися неба. / Дерева – зелені птахи, / Їх волі і простору треба* (7, с. 64).

Конкретно-чуттєва образність художньої мови Григорія Ліщенко поглиблюється за рахунок уособлення реалій «ідеальної» (екзистенційно-почуттєвої) сфери: *В полі чужому, далекому, / На перехресті доріг, / Стану я сірим лелекою, / Що відлетіти не зміг* (7, с. 18); *Я став би сірим птахом, але де там, / Земне тяжіння все не відпуска* (7, с. 119); *Облетілим листям перетлію, / Перегіркну, як в степу туман. / ...Що б тобі не говорили люди, / Знай, що став я птахом восени* (7, с. 118); *Як скінчатся дороги всі земні, / Хіба що птахом злинути до неба* (7, с. 160); *Полечу сіренькою пташиною / В рідний край, у сторону свою* (7, с. 52); *І десь далеко, в березні чи в квітні, / Де п'ють тумани сірі комиші, / Упасти з неба птахом перелітним / І спопеліти в полум'ї душі* (7, с. 182).

Діалог на рівні людини / птах розгортається в рефлексивний дискурс, коли позиція глибина рефлексії вимірюється кількісною характеристикою внутрішніх світів, що містяться у відображуваному внутрішньому світі; просторістю рефлексії як діалогу людини і птаха, внутрішні світи яких розглядаються одночасно; складністю рефлексивного судження, що враховує тривалість, наявність альтернатив під час розмірковування; істинністю / правдивістю світосприйняття: *Журавлі, журавлі, побратими блакитного неба... / Журавлі, журавлі, не сумуйте, ридати не треба, / Нам би тільки дождить, нам би тільки діждатись весни* (8, с. 10); *Журавлі, журавлі, я писати для вас буду вірші / І вдвлятись увись, і вслухатись в знайоме «курли»* (8, с. 10); *Вчора вітер всю ніч над дахом / Бився крилами в мокру вись. / Сивокрила, маленька птахо, / Ти моєю була колись* (7, с. 147).

Образне сприйняття орнітонімів пов'язане з особливостями їх фізичної побудови (наявність крил), здатністю літати та метафоричними особливостями сприйняття їх людиною.

Лексеми на позначення орнітонімів вирізняються активністю уживання в художньому доробку Григорія Ліщенко. Їх художньо-естетичне осмислення і мотивація відбивають сформовану традицію зверненості до народної міфології, а також властиву їй персоніфікацію

словообразів. Одухотвореність природи і її складників як домінуючого сприйняття і конструювання світу виявлена ще в язичницькому світобаченні і є іманентною характеристикою мисленнєвої діяльності людини зокрема, українського етносу загалом.

Мовне вираження культурного досвіду художньої свідомості відображається в понятійних, асоціативних та синтагматичних зв'язках орнітонімів, їх формально-структурних особливостях, лексико-семантичній структурі та семантичному потенціалі, можливості та здатності активізувати процес метафоризації.

Художнє відтворення орнітонімного коду у творчості Григорія Ліщеника має свої особливості, що полягають у збагаченні конотативного значення орнітонімів, сприйнятті їх у межах астрономічного часу як невід'ємного складника астральної моделі світу (вісники весни / долі); антропоморфне декодування орнітонімичної символіки (рівноцінність / співрозуміння внутрішнього світу птаха й людини).

На подальший розгляд заслуговує питання декодування орнітологічного коду в сучасній українській літературі з позиції лінгвокультурології, що уможливить застосування компаративного підходу до аналізу мовних картин світу етносів.

Література

1. Апресян Ю. Д. Языковая картина мира и системная лексикография / Ю. Апресян, Е. Бабаева. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 160 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дробаха Л. В. Національно-культурна специфіка птахів в українській та німецькій мовах : дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Дробаха. – Кіровоград, 2002. – 187 с.
4. Казимир І. І. Концепт *птаха* у мовній картині світу української народу : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Казимир. – Харків, 2007. – 20 с.

Список використаних джерел

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Ліщенок Г. Вереснева коліскова / Г. Ліщенок. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2013. – 234 с.
8. Ліщенок Г. Вибране / Г. Ліщенок. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2013. – 234 с.
9. Українські замовляння : [літературно-художнє видання] / [упор. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–305.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2015 р.